

Regina KOŽENIAUSKIENĖ

Vilniaus universitetas

PAVYZDINĖS KALBOS KŪRIMO INTENCIJOS M. DAUKŠOS IR S. STANEVIČIAUS PRAKALBOSE*

Per visą lietuvių raštijos istoriją mes turime vos vieną kitą lituanistinių knygų prakalbą, nuo pat pasirodymo įgijusią autonomines savarankiško kūrinio teises. Iš tokių kūrinų įvairiapuses – gimtosios kalbos puoselėjimo ir tobulinimo, keliamų patriotinių tikslų ir idėjų jungtis matome tarp M. Daukšos „Postilės“ lenkiškosios prakalbos *Przedmowa do łaskawego czytelnika* ir S. Stanevičiaus *Skaytisentyms/Lecturis* (žr. Stanevičius 1829a), parašytos perspausdintai lietuvių kalbos gramatikai „Universitas linguarum Litvaniae“, kurią autorius pavadino „Trumpas pamokimas kalbos lituwyszkos arba žemaytyszkos“. Šioms prakalboms originalumu ir nuolatiniu perspausdinimu prilygsta tik vienas kitas šio žanro kūrinys, iš jų M. Mažvydo Katekizmo *Knigieles paczias byla Letuuinikump ir Szemaicziump*.

Svarbu paminėti, kad pirmą kartą M. Daukšos prakalbas, pridėjęs tik po vieną pamokslą, su tikro mokslininko precizija išlaikęs originalo tekstą, dviem atskirom knygelėm perspausdino S. Stanevičius (žr. Wyiątek 1823), supratęs, kad jos dėl keliamų gimtosios kalbos tobulinimo idėjų yra svarbios amžininkams ir bus aktualios ateinančioms kartoms. Jeigu turėsime galvoje, kad ir XIX a. pradžioje M. Daukšos „Postilė“, kaip sakė prakalboje pats S. Stanevičius, buvo *knyga łabay sena yr reta/ liber vetus et rarissimus* (plačiau apie tai žr. Gricius 1999), tai suprasime ir įvertinsime filologo profesionalo rūpestį išsaugoti tokius tekstus kuo autentiškesnius. Tuo labiau žinodami, kaip blaiviai S. Stanevičius vertino raštijos palikimą, sakęs, jog *ne koznas mokitu gatwu darbas wertas ira garbstima yr pryjemyma* (Stanevičius 1829b), suprasime, kaip gerai jis buvo išstudijavęs M. Daukšą, jeigu iš visų lietuvių rašytojų skyrė jam pirmą vietą ir didžiausią autoritetą (*primum locum et maximam auctoritatem*). Vieną iš tokių vertinimų S. Stanevičius išliejo tuščiam „Postilės“ puslapyje aforizmu tapusia epigrama:

*Kurs many rąszy jau seney supuwa
Alla jo wardas lig sziol ne prazuwa.*

* Straipsnis parengtas pagal pranešimą, skaitytą tarptautinėje konferencijoje „Mikalojus Daukša ir jo laiko kultūros kontekstas“ (Vilnius, 1999 10 21–22).

Šis dveilis – tai tarsi dedikacijos „Postilės“ mecenatui vyskupui M. Giedraičiui santrauka. Laiko nasrų neišvengia nei aukštos karalių pilys, nei išdidusis marmuras, laikas verčia net galingus ažuolus, – rašoma lotyniškoje dedikacijoje, – tiktai kūrėjo šlovė, jo vardas nepatiria žūties (*Nescit honor quorum gloria lausque mori*). S. Stanevičius santūresniu lakonišku stiliumi perteikia tą patį turinį lietuviškai, sutampa netgi pabaigos akcentas, pavartotas tas pats žodis *ne pražuwa – nescit... mori*, tik S. Stanevičius jį perkėlė iš mecenato į patį autorių M. Daukšą, tą, *kurs many raszy*. Vienuolika metų (nuo 1822 iki 1833 m.), kaip rodo įvairiausi įrašai, datos ir pastabos, S. Stanevičius skaitė, tyrinėjo, taisė, publikavo „Postilės“ ištraukas (žr. Lebedys 1955, 165–178). Taigi tuo metu, kai leido „Universito“ perspaudą ir rašė jam prakalbą, „Postilė“ buvo jo parankinė knyga.

Nežinome, kur mokėsi ir studijavo M. Daukša, tačiau iš jo literatūrinio palikimo ir iš to, kaip daug dėmesio jam skyrė S. Stanevičius, kokių autoritetu jį laikė, galima spręsti, kad M. Daukša buvo didelio išsilavinimo asmenybė. S. Stanevičius priklausė universitetiniam žemaičių inteligentijos elitui, klasikinės filologijos studijos Vilniaus universitete leido jam su nuovoka dirbti įvairiapusį ne tik literato, bet ir kalbininko darbą, prisidėti prie lietuvių kalbos tobulinimo reikalų – jis išmanė leksikografijos, akcentologijos, etimologijos, dialektologijos dalykus, kėlė lietuvių kalbos norminimo (*taysima yr platynyma*) idėją. Daugeliui šių sričių jis sėmėsi peno iš M. Daukšos, kaip iš nepralenkiamo gimtosios kalbos tobulinimo idėjų skleidėjo ir praktinio aiškios ir šviesios kalbos pavyzdžio.

Natūraliai gali kilti klausimas, kodėl daugiau kaip 200 metų vyresnio M. Daukšos prakalba buvo artimesnė S. Stanevičiui nei XVIII a. pabaigos lituanisto kapitalinio žodyno autoriaus G. K. Milkaus, kuri jį vadina *kalbos lituwyszkas tykru žynowu*, ir jo bendražygių prakalbų idėjos? Galima iš karto atsakyti, kad S. Stanevičius, rinkdamas *pamestus yr užmyrsztus žodžius* rašomam žodynui ir perspausdindamas lotynišką lietuvių kalbos gramatiką, tikėjo realia lietuvių kalbos tobulėjimo perspektyva. Tokių vilčių, atrodo, nepuoselėjo nei G. K. Milkus, nei jį palaikiusios žymios tų laikų asmenybės. Savo prakalbose mirštančią siauro ploto provincijos kalbą (*Provinzial/Sprache, aussterbende Sprache*) jie užtaria kaip muziejinę vertybę, kurią reikia išlaikyti kaip ta kalba šnekėjusių žmonių paveikslą (*Portraitstück*) ir saugoti moksliniais interesais (*mit das wissenschaftliche Interesse*) panašiai kaip prūsų kalbą (šių prakalbų tekstus žr. Koženiauskienė 1990, 550–579). Neveltui Vincui Maciūnui tos prakalbos skambėjo lietuvių kalbos laidojimo gaida ir atsidadė nekrologinėmis nuotakomis (Maciūnas 1950, 353–368).

Štai dėl ko S. Stanevičiui buvo artimesnės *sawa kampa* žmogaus M. Daukšos, nors ir prieš du šimtmečius rašiusio, lietuvių kalbos tobulinimo intencijos, o ne šiek tiek vyresnės kartos Mažosios Lietuvos kūrėjų (dažnai tikrų vokiečių) prakalbų lituanistinės veiklos programos. Viena yra rašyti žodyną ar gramatiką, kad būtų renkamos graudžios tos kalbos liekanos ir panaudotos teoriniams mokslo tyrinėjimams, kita –

siekti, kad žodynas ir gramatika tarnautų praktikai, duotų „impulsų naujoms kūrybos ir mokslo formoms“ (D a u j o t y t ė 1999, 248). S. Stanevičius kaip tik ir siekė, kad būtų kalbama ir rašoma ištobulinta kalba, elegantišku stiliumi, bet tam reikia pažinti visą gimtosios kalbos platybę, pajėgas, prigimtį: *Quod si cognoscere velimus totam amplitudinem et naturam lituanici sermonis*. Todėl nesinorėtų visiškai pritarti G. Subačiaus nuomonei, kad S. Stanevičiaus asmenyje vyraujanti mokslininko pozicija (S u b a č i u s 1998, 382), pažintiniai interesai. Esą net priegaidžių, kurias taip puikiai skyrė, „žymėjimas jam greičiau buvo ne noras išmokyti skaitytojus kirčiuoti, o tiesiog filologiškas malonumas pajusti ir galėti sužymėti tarti“ (S u b a č i u s 1998, 342). Tokiam išskirtinai mokslinių interesų pasaulyje užsisklendusio teoretiko paveikslui prieštarauja praktinė lituanistinė S. Stanevičiaus veikla ir jo siekiai, išdėstyti prakalboje. Jau pirmieji prakalbos žodžiai, nuteikiantys ryžtui, praktiniam darbui, skatina veikti – pavyzdinčiai kalbėti ir rašyti lietuviškai¹. Juk tai tokie laikai, kai, rodosi, lietuviškai skaito ir rašo visa Žemaitija: *Tame layke kureme daugumas Žemaycziu, winy ysz meyles kalbos tiewyszkiass, kyty ysz nora wyską žynoty, mokose, skayta yr rasza lituwysz kay...* Palyginę su *Szłowy Żemaycziu* ketvirtuoju posmu (žr. S t a n e v i č i u s 1967, 60–62): *Tarp Żemaycziu wys atgyja/ Garbie tiewu yr lizu wys/ Mėyly tarp ju yszsylvija/ Prasydziuga yr Lituwys*, girdime tas pačias gimtosios kalbos prisikėlimo, meilės ir džiugėsio gaidas. Tas pats tvirtas jaunatviškas tonas, neleidžiantis suabejoti tuo, kas sako. S. Stanevičius kalba logiškai, aiškiai, dalykiškai. Perspausdinama gramatika įpareigojo ir patį S. Stanevičių jausti didelę atsakomybę už lietuvišką žodį. Leksika skaidri ir gryna, kelių puslapių tekste vos keli svetimžodžiai (*ne cielas... Londone staliczio... Ciesoryszkos Akademijos...*). Kiek svetimesnė sintaksė: ypač lotynų kalbai būdinga žodžių tvarka ir išdėstymas. Matyti, kad S. Stanevičius, labai gerai mokėjęs išdailintą klasikinę mokslo kalbą, stengėsi jos pavyzdžiu rašyti lietuviškai, siekė tokio paties grynumo, ciceroniško ritmingumo ir harmonijos. Galima aiškiai jausti, kad lietuviškas prakalbos variantas verstas iš lotynų kalbos, o ne atvirkščiai. Per amžius nusistovėjusi lotyniška mokslo terminija sunkiai pasidavė žemaičių kalbai, trūko tikslesnių sąvokų ir atitikmenų abstrakčioms pavyzdinės kalbos ir tinkamo stiliaus reikalavimų kategorijoms nusakyti. Todėl šiame straipsnyje daug kur remiamasi lotyniškuoju prakalbos variantu, mokslininkų, galima sakyti, netyrinėtu, leidusiu pastebėti vieną kitą iki šiol, regis, neliestą dalyką.

Didysis M. Daukšos tikslas buvo įrodyti būtinybę vartoti savo gimtąją kalbą. Jo dalykinė argumentacija (neminėsime retorinės – stilistiškai puošnios ir kupinos afektų) paremta tokiais teiginiais: savąja kalba liepianti šnekėti pati gamta, jos prigimtis ir dėsniai, apie tai bylo tautų ir valstybių likimai, pagaliau šv. Povilo evangelisto lūpo-

¹ Pabrėžtina, jog tai ne tik rašytinė, bet ir sakytinė šnekos modelis: *lituwisz kay kalbiety arba raszity norentyjms paweykshu butu/lituanice loqui aut scribere volentibus exemplo esse possit*, nes S. Stanevičiui visada buvo svarbi tartis.

mis to moko pats Dievas. M. Daukša troško regėti gimtosios kalbos vartojimą ne tik Bažnyčioje, bet ir valstybiniu mastu, kad ja būtų rašomi įstatymai, savosios ir svetimų tautų istorijos. Tačiau ne bet kaip rašoma, o išlaikyta, turtinga, išstobulinta ir gražia kalba (šiuos būdvardžius atitinka prakalboje vartojami daiktavardžiai *zachowanie, pomnożenie, zdobienie y krasie*). Tai antroji M. Daukšos intencija ir tikslas. Tačiau tik S. Stanevičiaus laikais ši M. Daukšos intencija pradėjo gauti gyvastį (prisiminkime S. Daukanto Lietuvos istoriją, A. Klemento, J. Pliaterio, D. Poškos lituanistinius darbus, rašomus žodynus ir gramatikas). Tai, apie ką svajojo XVI amžiaus pabaigos intelektualas, XIX a. pradžioje virto realybe. Taigi pasikeitusios aplinkybės, atrodo, turėjo diktuoti kitus tikslus. S. Stanevičiui nebereikėjo įrodinėti gimtosios kalbos vartojimo būtinybės (juk *Tame łayke...daugumas Žemaycziu... mokose, skayta yr rasza lituwysz kay*), tačiau antrasis M. Daukšos tikslas taip ir liko neįgyvendintas. Lietuvių kalba, gal net labiau negu XVI amžiuje, nupuolusi, apleista: *kalba lituwyszka Žemaycziuose, o dar dydziaus Lituwoje, tayıp nupūly, jog niejôkiu puykiu yr yszmyntyjngu rasztu, ney graže yr tayke yszkalba pasygyjrty ne galyme*. Palyginę prakalbas matysime, kad gimtosios kalbos nuopuolis apibūdintas tuo pačiu stiprinamuoju pabrėžiamuoju žodžiu: *do iakiego opuszczenia* (M. Daukša), *tayıp nupūly, adeo labefacta sit* (S. Stanevičius). Taigi gimtosios kalbos prikėlimo idėja, perimta iš M. Daukšos, tampa didžiuoju S. Stanevičiaus tikslu. Tačiau šią idėją S. Stanevičius ne tik manifestiškai skelbia, bet ir stengiasi realizuoti.

Kas galėtų imtis kalbos taisymo ir tobulinimo reikalų? Į kokią visuomenės dalį orientuojasi S. Stanevičius? Kaip ir M. Daukšos, jo auditorija nevienalytė, abiejų autorių prakalbose išsiskiria trys ryškesnės tautiečių grupės. Ir tik į trečiąją grupę S. Stanevičius deda kalbos tobulinimo viltis.

Pirmoji grupė mažiausiai apibrėžta. Gimtosios kalbos reikalai, kaip sako M. Daukša, turi rūpėti visiems LDK gyventojams (*wszytkim obywatelom WXL...wszystkim mieszkańcom WXL*). Arba, kaip sako S. Stanevičius, bent jau daugumai (*multis, quibus patrius sermo cordi sit; libellum hunc multis voluptatem praestare posse*), kuriai lietuviški raštai suteiks džiaugsmo, malonumo. Tai patvirtina abiejų autorių prakalbų žodžiai:

M. DAUKŠA

*...y ojczystym językiem rzecz pisana
wiem jakiej jest u wszystkich narodow po-
wagi, uciechi i smaku...*

S. STANEVIČIUS

*...niekas ysz Žemaycziu ne rassys, kursay
skaytidamas anas, szı užmyrszty norietu yr
sawa kampa waysiumy ne pasydžiaugtu.*

Antrajai tautiečių grupei lietuvių kalbos gramatika bus reikalinga pažintiniams – mokslo ir mokymo reikalams. Tokių, žinoma, jau mažiau – tai studijuojanti jaunuomenė, kuriai S. Stanevičius nori *kiala pažynymop kalbos prawesty*. Studentams gra-

matika galėjo praversti ir kaip lietuvių kalbos vadovėlis. Atrodo, kad taip ir buvo². Pavyzdžiui, S. Daukantas „ją rekomendavo 1846 m. M. Valančiui naudoti vadovėliu, mokant lietuvių kalbos seminarijoje“ (L e b e d y s 1955, 178). Tai pačiai tautiečių grupei priskirtini ir prastai lietuvių kalbą mokantys kunigai, neturintys jokios kalbos nuovokos (*nullam sermonis rationem habentes*). M. Daukša lotyniškoje prakalboje taip pat sako, kad už darbo palengvinimą bus dėkingi bažnyčių pamokslininkai (*Ecclesiarum moderatores ob labores sibi iminutos*). Be abejo, visiškai įtikina G. Subačius, kad gramatiką S. Stanevičius galėjo orientuoti ir į mokslininkus, rašančius ar rašysiančius kitas gramatikas, tai rodo preciziškas originalo laikymasis ir galbūt viena iš numanomų intencijų – „paskelbti kritišką seno šaltinio leidimą“ (S u b a č i u s 1998, 358).

Trečioji tautiečių grupė mažiausia – Vilniaus universitetą baigęs elitas – mokslininkai ir praktikai, literatai, istorikai ir kalbininkai, S. Stanevičiaus bendramoksliai arba bendraminčiai. Su kuo palaikė ryšius S. Stanevičius, į ką jis galėjo dėti savo viltis, pirmą kartą taip plačiai išryškinta G. S u b a č i a u s monografijoje (1998, 332–395). Kyla tik vienas klausimas, kodėl net ir į šį labiausiai susipratusį visuomenės sluoksnį reikėjo kreiptis M. Daukšos žodžiais (S. Stanevičiaus jie tiksliai išversti iš lenkų kalbos į lotynų, o paskui šiek tiek laisviau ir į lietuvių). Tai tarsi dvigubas vertimo vertimas:

M. DAUKŠA

Niektorym więtzych rzeczy pomyslania i ważenia, a o naszym języku ojczystym gorętszego starania i rozszerzenia nieiaką uczynię pobudkę.

S. STANEVIČIUS

...ceteris denique adde- re animum et alacritatem ejus perficiendae et propagandae.

...kytyjms pry duty nas- zuma yr nora ant jos taysi- ma yr platynyma...

Atkreiptinas dėmesys, kad išversta labai preciziškai (tai S. Stanevičiui būdingas bruožas). M. Daukša vartoja sąvoką *rozszerzenie*, kitoje prakalbos vietoje *rozkrzewienie*, kurias S. Stanevičius verčia į *propagandae/platynyma* ir kurios reiškia ne tik platinimą, bet ir sodinimą, augimą ir auginimą, vešėjimą, įsitvirtinimą, tąsą (iš lot. *propago, propango*). Tobulinama, prižiūrima kalba pamažu auga, tvirtėja, leidžia ūglius ir atžalas. Prakalbos autoriaus žvilgsnis siekia ne bet kokius medžius, bet *arbores excel-sae*. Lotynų kalba tokiu epitetu paprastai nusakoma aukščiausia kokybė, viršenybė,

² Apie tai, kad S. Stanevičius šiuo gramatikos perspausdinimu „norėjo duoti išsilavinusiems skaitytojams lietuvių kalbos vadovėlį“, rašo ir Z. Z i n k e v i č i u s (1990, 144), tačiau G. S u b a č i u s (1998, 358) mano, kad tokį gramatikos publikavimą reikia suprasti ne kaip rekomendaciją vartoti, o geriausiu atveju kaip kada nors kursimos vartosenos šaltinį. Ieškant kompromiso, galima pasakyti, kad gal S. Stanevičius ir neturėjo tikslo rekomenduoti jos kaip vadovėlio, bet ji dėl gramatikų trūkumo vis vien galėjo būti vartojama mokymosi ir mokymo tikslais: intencijas kartais nurungia rezultatas pačiam autoriui to nė nelaukiant ir nesitikint.

iškilnumas (plg.: *excellencia*). Todėl labai nebanaliai atrodo S. Stanevičiaus pasirinktas vienintelis kalbos palyginimas su sodnais, giriomis, medžiais (*medey limemyjngy*) prakalboje pakartotas du kartus. Iš tokių medžių autorius rūpinosi *surensty ruma kalbos tiewyszki*. Ir S. Potockis mokė nevertoti banalių palyginimų, apskritai jais neišvaistyti, ypač prozoje esą reikia būti apdairiam, nes puošmenų perteklius daras atvirkštinį poveikį. Juk palyginimas spindinti figūra, o visa, kas spindi, rėžia akis (žr. P o t o c k i 1815, 336).

Paveikiais ir žinomais tai intelektualų grupei M. Daukšos žodžiais (autoritetingos asmenybės citata jau savaime yra argumentas), S. Stanevičius, matyt, norėjo pažadinti poreikį siekti, kad būtų renčiamas tokios pavyzdinės kalbos rūmas. S. Stanevičiui būdingas mąstymo universalumas aprėpė visus mokytų lietuvių sluoksnius, ne tik gimtąją kalbą skaityti ir rašyti sukrutusius žemaičius. S. Stanevičius nepasitenkino tik žemaičių reikalais ar viena kuria, pavyzdžiui, savąja dūnininkų tarme. Jį skaudino nupuolusi tamsi Vilniuje spausdinamų knygų kalba – tarsi miškas *be sarga yr be jokia prydabojyma*. Siekdamas įgyvendinti pavyzdinės lietuvių kalbos idėją, S. Stanevičius labai nuosekliai dėsto, kokius geriausius autorius reikia skaityti, ir mini įvairių regionų skirtingomis tarmėmis parašytus darbus, neaplenkdamas nei aukštaičių, nei Mažosios Lietuvos kūrėjų.

Naūja S. Stanevičiaus veikloje (kas jį skiria nuo M. Daukšos) yra tai, kad jis ne tik ragina tobulinti lietuvių kalbą, bet ir imasi rimtų priemonių tai idėjai įgyvendinti – rašo žodyną, perleidžia anoniminę aukštaičio rašytą gramatiką, o jo ranka daryti morfologijos taisymai, prierašai, fonetiniai intarpai, nuoseklus priegaidžių žymėjimas rodo išmanymą ir mokslininko išvalgumą, didelę pagarbą originalui. Tik vargu, ar galima tvirtinti, jog šia gramatika „siekiama visiems lietuviams bendrų kalbos normų ir kad joje labai ryškios kalbos norminimo tendencijos“ (E i g m i n a s 1981, 52). Labiau tikėtina, kad S. Stanevičius turėjo kažkokią bendrinės kalbos idėją, bet dar nebuvo „susiformulavęs griežtesnės bendrinės kalbos kategorijų taikymo sampratos“ (S u b a č i u s 1998, 382). Kad tokią idėją jis turėjo, spėjo dar prieš karą kalbininkas P. Jonikas: S. Stanevičiaus „nujaustas tam tikros vienos idealinės lietuvių rašomosios kalbos reikalas, bet tai aiškiau nepasakyta; pats reikalas galėjo daugiau iškilti ir Vilniaus universiteto studentų tarpe“ (J o n i k a s 1937, 44).

Tačiau drąsiai galime kalbėti apie S. Stanevičiaus norminamųjų darbų³ kūrimo pirmąją pakopą ir pastangas gramatikos prakalboje bent teoriškai nubrėžti pavyzdinės lietuvių kalbos vartosenos metmenis. Tai gerai matyti lotyniškame prakalbos variante, nes lietuviškame, kaip jau minėta, trūksta terminų konkretumo ir aiškumo. Aiškiai matyti, kad S. Stanevičiaus suformuluoti pavyzdinės viešosios kalbos reikalavimai atėję iš lotyniškų ir lenkiškų retorikų, kurias buvo gerai išstudijavęs Kražiuose

³ Be gramatikos, dar turimas galvoje S. Stanevičiaus rašytas leksikos norminamasis darbas – žodynas, kuriam buvo surinkęs 8000 žodžių iki raidės L (rankraštis neišliko).

ir Vilniuje. Vieni reikalavimai autoriaus minimi tiesiogine, kiti – perkeltine reikšme, jie čia surankioti iš visos prakalbos ir surašyti tokia retorinei elokucijai būdinga augimo tvarka. Taigi kalba turėtų būti:

- 1) dalykiška, svaraus turinio (*gravitate rei*);
- 2) taisyklinga, sutvarkyta pagal tam tikrą sistemą, sunorminta (*ordinatim*);
- 3) labai aiški (*clarissime lituanico sermone*);
- 4) elegantiško stiliaus (*eleganter; elegantia stili*).

Reikia pasakyti, kad S. Stanevičius iš keturių keliamų reikalavimų praktiškai realizavo tris. Net jei neminėsime kitų S. Stanevičiaus darbų, o tik prakalbą, tai autorius joje kalba dalykiškai, labai aiškiai, elegantišku stiliumi⁴. Kiek problemiškas lieka ant-rasis reikalavimas, į jį galima žiūrėti tik kaip į siekinį, norą ir kvietimą norminti, remiantis geriausiais visų laikų lietuvių teoretikų ir praktikų darbais. Tuo metu nei jis pats, nei kiti to laikotarpio intelektualai konkrečiau sunormintos kalbos projekto dar neturėjo (sakysim, kokios tarmės pamatu ir kaip ji kurtina). Ketvirtasis – elegantiško stiliaus – reikalavimas prakalboje minimas du kartus, jis susijęs su aukščiausiaja retorinės kultūros (kalbos vartosenos) pakopa, su stilingumo kriterijais, taigi yra neatskiriamas nuo kalbinės elgsenos normų. S. Stanevičius ir Kražių gimnazijoje iš S. Potockio iškalbos veikalų⁵ ir Vilniaus universitete, klausydamas Leono Borovskio gero skonio principais paremtų retorikos ir poetikos paskaitų, gerai žinojo pavyzdinės lotynų kalbos reikalavimus ir laikėsi jų rašydamas. Lenkai juos sėkmingai taikė savo gimtajai kalbai. „... Można twierdzić z niejakim stopniem pewności, że nie ma myśli tak śmiały i tak nowey, na którąby prawdziwy talent nie znalazł w mowie oyczystey przyzwoitego i trafnego wyrażenia“⁶ (B o r o w s k i 1820, 97). Paskatintas tokių žodžių, S. Stanevičius pabandė tai taikyti savo gimtajai kalbai. Juk buvo skaitęs ir vertino lietuvininkų prūsų darbus. Jau D. Kleinas savo leidžiamos lietuvių kalbos gramatikos prakalboje rašė: „Kodėl ir mums neišdailinti šios kalbos, kad ji džiugintų mus visu savo spindesiu“ (žr. K o Ź e n i a u s k i e n ė 1990, 381).

S. Stanevičius nusipelnė tuo, kad vienintelis iš XIX a. lituanistų pateikė išdailintą, pavyzdinę (*sermo optimus, praestans et perfectus, exemplo esse possit, scribentibus*

⁴ Elegantiškas stilius, kurio pamatas kalbos paprastumas, aiškumas ir harmoningas natūralumas, buvo diegiamas S. Stanevičiaus laikų retorikų autorių. Kražiuose mokyta iš S. Potockio „O wymowie i stylu“, kuriame rašoma: *Styl może być szlachetnym i żywym, choć złożonym z wyrazów prostych, i do pojęcia łatwych, i w tem iego naywyższa piękność polega* (1815, 23), o Vilniaus universitete dėstęs Leonas Borovskis (apie iškalbos ir poezijos skirtumus jo vedamuose seminaruose diskutavo A. Mickevičius, S. Stanevičius, S. Daukantas) taip pat skatino laikytis saiko mato, iškalboje pirmenybę jis teikė kalbos aiškumui, nuoseklumui ir harmonijai (B o r o w s k i 1820, 96).

⁵ Iš jų mokė Vilniaus universitetą baigęs retorikos mokytojas Kražiuose S. Małcużyński (žr. L e b e d y s 1955, 82; 297), kuris S. Stanevičiaus žinias ir stropumą *w wymowie* vertino puikiai (*znakomity arba wielki*).

⁶ Vert.: Galima su įsitikinimu tvirtinti, jog nėra tokios drąsios ir tokios naujos minties, kuriai tikras talentas neatrastų tikslaus ir deramo atitikmens.

lituanice ad exemplar proponi potest) ir, be abejo, gramatiškos lietuvių kalbos vartosenos projekto apmatas. Kadangi pastaraisiais metais vis plačiau imta šnekėti apie pavyzdinės viešosios kalbos vartoseną (žr. Mikulėnienė 1999), atrodo, aktualu ir prasminga buvo prisiminti profesionalų filologą, kuris pirmasis iškėlė pavyzdinės šnekos reikalavimus ir stengėsi juos įgyvendinti praktiškai. Ne veltui S. Stanevičius dabar laikomas didžiausios tais laikais filologinės kultūros vyru ir keliamas aukščiau už visus kitus XIX a. bendrinės kalbos „teoretikus“ (Girdenis 1998, 306).

Kalbant apie S. Stanevičiaus nuopelnus gimtajai kalbai, visada prisimintinas ir M. Daukša, prikaustęs jį savo intencijomis ir paveikęs įtaigiu autoritetingu žodžiu. Būdami labai giminingi pažiūromis ir idėjomis, programinių prakalbų autoriai skiriasi kalbine raiška ir stiliumi. Santūrios ir nuosaikios kalbėsenos S. Stanevičių šiek tiek užgožia M. Daukšos aukštojo stiliaus retorika, kupina klausimų ir sušukimų, tropų ir afektus kuriančių figūrų. Ir vis dėlto tai geriausiai atsiliepiantys skirtingų epochų bendraminčių balsai.

SCHAFFENSINTENTIONEN DER MUSTERSPRACHE IN VORREDEN VON M. DAUKŠA UND S. STANEVIČIUS

Zusammenfassung

In diesem Artikel sind Parallelen der programmatischen Vorreden von M. Daukša und S. Stanevičius, zwei bekannter Pfleger der litauischen Sprache, gezogen, vielseitige Verbindungen ihrer Ansichten und Ideen verdeutlicht.

S. Stanevičius, der M. Daukša sehr geschätzt und von allen litauischen Schriftstellern eben ihm *primum locum et maximam auctoritatem* gegeben hat, spricht an einigen Stellen der Vorrede sogar mit seinen Worten.

Neues in der Vorrede von S. Stanevičius ist das, daß er nicht nur Notwendigkeit der Vervollkommnung und Verteidigung der Muttersprache verbreitete, sondern auch Gebrauchsentwürfe der Mustersprache ausgearbeitet hat. Man fühlt Geist der eleganten Sprache, die die Rhetoriker der Aufklärungszeit propagierten, sowohl in seinen theoretischen Erörterungen, als auch in der Praxis.

Autoren, die an Weltanschauungen und Intentionen sehr nah waren, unterscheiden sich recht viel im Stil. Die Rhetorik des hohen Stils von M. Daukša übertönt zurückhaltende Sprechart von S. Stanevičius.

LITERATŪRA

[Borowski L.], 1820, Uwagi nad poezią i wymową pod względem ich podobieństwa i różnicy...W Wilnie.

Daujotytė V., 1999, Tekstas ir kūrinys, Vilnius.

Daukša M., 1599, Przedmowa do czytelnika łaskawego, – Postilla catholica, Vilnius.

Eigminas K., 1981, Anoniminė 1737 m. gramatika „Universitas Linguarum Litvaniae“, – Universitas Linguarum Litvaniae, Vilnius.

- Girdenis A., 1998 (rec.), G. Subačius, Žemaičių bendrinės kalbos idėjos. XIX a. pradžia, Vilnius, 1998, – Blt XXXIII(2) 305–307.
- Gricius V., 1999, M. Daukšos „Postilės“ originalai Lietuvoje ir Europoje, – Kultūros barai, 1999, 8/9, 90–95.
- Jonikas P., 1937, Lietuvių bendrinės rašomosios kalbos idėja priešaušrio metu: Keli bruožai kalbos istorijai, – Archivum Philologicum, VI, 36–73.
- Koženiauskienė R., 1990, XVI–XVIII amžiaus prakalbos ir dedikacijos, Vilnius.
- Lebedys J., 1955, Simonas Stanevičius, Vilnius.
- Lebedys J., 1963, Mikalojus Daukša, Vilnius.
- Maciūnas V., 1950, Tautos gyvatos giesmė, – Aidai, 8, 353–368.
- Mikulėnienė D., 1999, Viešoji kalba: norma ir vartoseną, – Jono Jablonskio konferencija „Normų kaita ir vartoseną“: pranešimų tezės, Vilnius, 11–12.
- Potocki S., 1815, O wymowie i stylu, I–IV, Warszawa.
- [Stanevičius S.], 1823, Wyjątek z kazań żmudzkich, Wilno.
- Stanevičius S., 1829a, Skaytisentymys / Lecturis, – Trumpas pamokimas kalbos lituwyszkos arba žemaytyszkos / Grammatica brevis linguae Lituanaicae seu Samogiticae... Wylniuje.
- Stanevičius S., 1829b, Pratarymas, – Daynas Žemaycziu surynktas yr iszdutas par Symona Stanewicze... Wylniuje.
- Stanevičius S., 1967, Raštai, paruošė Jurgis Lebedys, Vilnius.
- Subačius G., 1998, Žemaičių bendrinės kalbos idėjos: XIX amžiaus pradžia, Vilnius.
- Zinkevičius Z., 1990, Lietuvių kalba XVIII – XIX a., – Lietuvių kalbos istorija, IV, Vilnius.